

РЕЦЕНЗІЇ / REVIEWS

УДК 316.3

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/8.14>Л. Малес, д-р соц. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ

Стрельник О. Турбота як робота: Материнство у фокусі соціології. – К. : Критика, 2017.

Зазвичай жінкам радять і приписують інтерес до гендерної проблематики, до тем сім'ї, приватності, дитинства, материнства, виховання як таких, де вони (лише) компетентні. Тим часом П'єр Бурдьє казав, що всяка тема обирається не даремно, а через особливу до неї чутливість. Тобто бачимо певну проблему як наскрізну й бачимо її суспільне значення, саме через досвід присутності її в нашому житті, коли відчуваємо і свою причетність, а не навпаки. Те саме стосується і так званих "тем для соціологинь", неохоче визнання актуальності яких соціологічним загалом ніяк не пов'язане з вагомністю та важливістю самої проблематики. А трапляється це, напевне, тому, що соціологи зазвичай не мають відчуття того, що особисте – це політичне, а створення існування не має бути підлеглим відносно створення засобів до існування.

Ось чому авторка як соціологиня, а також як мама двох дітей пише монографію про материнство: через чутливість до дискримінації й досвід несправедливості та ресурсної злиденності, яка руйнує підвалини нашого, у термінах міжнародної бюрократії, сталого розвитку.

Додержуючись академічного стилю, монографія має чітку структуру і логічний виклад. Огляду теоретичних концепцій материнства присвячено перший розділ. Другий розділ демонструє історію появи образу " нової (відповідальної) матері", підважуючи тим універсалістське бачення материнства як позаісторичне явище; еволюцію практик виховання та любові до дитини; демографічні зміни та їх специфічні аспекти (бездітність, відкладене материнство, нешлюбне материнство, допоміжні репродуктивні технології). Третій розділ виявляє суспільні умови, що впливають на материнські практики в сучасній Україні. Зрештою, четвертий розділ присвячений дослідженню материнського повсякдення, варіативності материнських практик. У підсумках авторка пропонує рухатися від "ексклюзивного материнства" до "розділеного батьківства".

Як бачимо зі змісту, пропонується увазі як академічного, так і найширшого читацького загалу монографія сприяє деконструкції багатьох уже наявних міфів та започатковує всебічний соціологічний розгляд теми на наукових засадах, що задає зовсім інший рівень дискусії, де унеможливорюється експлуатація теми на догоду тим чи іншим ідеологіям.

І це дуже на часі, оскільки дискурс материнства в Україні нині переважає неотрадиціоналістський, як і в інших посткомуністичних країнах. У його риториці, зокрема, відбувається огулення критика з моральними паніками впливу офіційної медицини в материнстві, маніпулятивно користаючись із окремих результатів явищ модерної медикалізації, інших цивілізаційних та інституційних технік і практик полегшення материнської праці (дитяче харчування, ясла, садочки й навіть одноразові підгузки чи візочки). Та при тому ностальгічна романтизація традиційних практик материнства відсилає не до всієї повноти давніх реалій, а до лубочно підфарбованих, а то й підмінених націотворчою етнографією інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. окремих явищ.

Загалом перевагою цього монографічного дослідження стала його не лише актуальність, а й сучасність, тобто відповідність до нашого сьогодення, а не лише модерного часу. На превеликий жаль, саме останнє часто бачимо в роботах із сімейної проблематики, де уявлення про українську сім'ю – це такий собі конструкт за лекалами ще парсоніанства, знайти який годі серед різноманіття (не)щасливих сімей, теоретичні засади якого чи зовсім відсутні чи, що навіть гірше, еkleктично набрані із замкненої на собі пострадянської академічної періодики.

Натомість авторка мала сміливість і великий труд зануритися в сучасний європейський та світовий фамілістичний дискурс, виявивши там потужні методологічні й поняттєві опори для аналізу українських реалій, що дало змогу їй виокремити досі маргінальні, хоч і досить масові явища, суперечності, нерівності, конфлікти, адаптаційні механізми та багато іншого в практиках та інституційному вимірі материнства.

Дуже продуктивним було залучення Оленою Стрельник – і це рідкісний випадок для вітчизняної соціології – спеціальної феміністської методології до концептуалізації та загалом осмислення питання соціології материнства. Відповідно до цього і сам текст монографії написаний гендерно чутливим письмом. Авторка в розгляді теми вдало скористалася феміністською та гендерною теорією для розвитку соціологічної перспективи материнства. Наступний крок через отримані результати і соціологічну чутливість додає їх (результати) і до розвитку власне феміністського та гендерного теоретизування, тобто не лише материнство через призму гендерованості суспільства, а й контури гендерованості суспільства через призму материнства по-новому промальовуються.

Адже в патріархатних суспільствах та їхніх культурах цінність, смисл, загалом виправдання жіночого існування відбувається лише у зв'язку з материнством. На відміну від нього, чоловіче саме собою цінне, а ще як примітне своїми героїзмами, професійними, життєвими цілями, захопленнями, то взагалі особливо цінне безвідносно до сімейного статусу. Жінка, як визнається в наших суспільстві, культурах, звичайно також може прислужитися загалу своїми героїзмами, професійними, життєвими цілями, захопленнями, якщо вистачить їй на те після героїзму материнства, інших видів доглядової праці (старих, хворих, осіб із особливими потребами, осіб із залежностями, важкими психічними станами тощо) і повсякчасного додання гендерних упереджень. Отже, материнство постає як маркер і тим самим як чинник несамоцінності людини жіночої статі.

Очевидно, що зміни інституційного регулювання материнства пов'язані з ходом демографічних переходів. Макроаналіз змін в українському суспільстві допомагає авторці виявити інституції новочасних політик сім'ї та репродукції, які заохочують неотрадиціоналізм, підвищення вимог до статусу "хорошої матері", "доглянутої дитини", зрештою популяризації культури інтенсивного материнства. Гендерний аналіз цих дискурсів реконструює їх патріархатність.

У постмодерновій ситуації плюралізації культур та їх спробах виявитися на тлі модерного канону батьківства / материнства Олена Стрельник розглядає поки що міноритарні пропозиції (відповідальне батьківство, нежертвоне

материнство у викладі дитячого лікаря Євгена Комаровського). Вони, безумовно, так само виграють від гендерного аналізу, який демонструє емансипативні та патріархатні елементи кожної, включає у спільне поле можливостей, пояснює ресурсну опору та їхній статус меншинних, субкультурних.

І авторка лише починає цей аналіз, даючи змогу його продовжити та доповнити. Так, неминуче постає питання, чому до поодиноких випадків наближення чоловіків до партнерського, рівного розподілу доглядової праці прикута велика увага, екзальтовані описи й тим усім створення образу героя, екзота, що часом лиш ще більше підкреслює ненормальність, замість упроваджувати як норму. Натомість маємо екзальтовано, обурливо вказувати на нерівний дискримінаційний розподіл як ненормальність. Його ставить, приміром, у своїй книзі "Тато в декреті" (Vivat, Харків, 2016) Артем Чапай, батько двох дітей, чоловік соціологині Оксани Дутчак, популярний блогер, журналіст і мандрівник.

Перебуваючи в мережі концептуальних бачень і значень материнства феміністської методологічної позиції, авторка поміж соціологічними теоріями обрала саме теорію структурації Гіденса як теоретико-методологічну базу для подальшого розгортання авторської концептуалізації на просторі соціального конструктивізму.

Обрана Оленою Стрельник соціально-конструктивістська позиція дає широке поле для критичного аналізу різних теорій материнства чи безпосередньо не пов'язаних із материнством пояснювальних схем. І переглядати під соціально-конструктивістською призмою можна всі залучені інтерпретативні схеми. Наприклад, критика раціональності материнства припущенням про раціональність як переважно модерну стратегію і доповнення її альтернативами, чи наступні взяті до уваги підходи щодо суспільства ризику і появи нових суперечностей в умовах розділення приватності та публічності може бути продовжена далі критикою, спрямованою на подальше уточнення засобів концептуалізації, поглиблення розуміння інституту та практик материнства в усіх їх багатоманітності та контекстуалізації.

На відміну від багатьох соціологічних підручників, де продовжують називати не шлюб інститутом, а загалом сім'ю соціальним інститутом, у даній монографії цієї помилки вдалося уникнути. Адже це поширене сплутування й робить інституційний аналіз у соціології сім'ї непродуктивним, що було тут подолано при виділенні шлюбу як інституційного утворення у відтворенні та регулюванні сімейних відносин.

Ще раз зазначу, що важливою перевагою даного тексту стало поєднання теоретичних підходів із аналізом актуальної ситуації та практик материнства, де перші стають потужним дороговказом і пошуком підходу до емпірії та підбору індикаторів, а не лише формальним оглядовим розділом чи максимум шпаргалкою для інтерпретації, як то часом буває в слабо теоретично підкованій автурі.

Не менш важливим елементом даної монографії, усього дослідницького проекту авторки є рекомендації розвитку дружньої до матерів і татусів соціальної політики держави, інших соціальних інститутів, усього суспільства, оскільки здійснений у роботі гендерний аудит засвідчив незадовільність наявного стану речей. На жаль, державна політика надання пріоритетності та підтримки соціальних проектів відносить материнство, як і гуманізацію публічного простору інституційних відносин, до далеко не першочергових, нині посилюючись на воєнний час, а раніше – на кризу. Інші вічні причини незацікавленості певних груп та інститутів у згаданому на початку акценті на створення життя (репродукція, сім'я, права людини) у пріоритет над відтворенням умов для нього (економіка, політика).

Переконана, що праця Олени Стрельник, яка показала евристичність гендерного аналізу, феміністської теорії, усю багатоаспектність і нетривіальність проблематики материнства, сприятиме зміні сприйняття їх у нас самих. Оскільки понині, на жаль, побутує думка про їх неактуальності, неважливості для сучасної соціології, навіть непрактичності, мовляв, є нагальніші економічні, політичні питання. Зазвичай таку ідеологію невидимості гендерного підтримують у масовій свідомості інститути ринку за первісного накопичення капіталу та держави в тоталітарних суспільствах. Їх (ринку та держави) інтерес очевидний – і там, і там бачимо, з одного боку, звабність екстенсивного розвитку, а з іншого – його реалізацію за рахунок експлуатації як природних ресурсів, так і людських, де oprіч груп позбавлених прав (майже дармова праця ув'язнених, репресованих, полонених, селянства) значно масштабніше залучені ресурси приватної сфери, тобто майже винятково жіночої неоплачуваної репродуктивної, доглядової, домашньої праці та психоемоційного обслуговування. Сподіваюся, відтепер успадковані з тоталітарного минулого політичні та академічні погляди на материнство будуть змінюватися.

Справді, одним із головних висновків монографічного дослідження стало виявлення ресурсної ціни материнства. Вітчизняна економічна наука, забуваючи власну етимологію, не дуже активно працює з приватною сферою й немонетаризованими відносинами. Проте саме економіка та історія мають досліджувати ту невидиму профспілкам ціну (відмова від самореалізації, рекреації, дозвілля, втрата прав, фізичного, психічного здоров'я), яку платять жінки як відповідальні за приватну сферу, за великі економічні й політичні проекти (індустріалізацію, модернізацію), військові кампанії тощо, а соціологічна праця Олени Стрельник дає тому добру базу.

Надійшла до редколегії 22.05.17

L. Males, Dr. Sc., As. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REVIEW OF THE MONOGRAPH

Strelnyk O. *Care as job: Motherhood in the focus of sociology*. – К.. Krytyka, 2017. [in Ukrainian]